

Azerbaycan, Osmanlı Devleti ve İran Üçgeninde Doktor Karabekof (1869-1953) ve İran'a Bakışı

Osman Karacan*

Öz

Doktor Karabek Karabekof Azerbaycan, Osmanlı ve İran üçgeninde yürüttüğü siyasi mücadele ile bilinmektedir. Rusya Müslümanlarının ilk kurultayına katılan İttifaku'l-Müslimin Teşkilatı üyesi ve Difai Cemiyeti'nin liderlerinden olan Karabekof, I. Dünya Savaşı'nın sonlarında İttihâd-ı İslam-Rusya'da Müslümanlık Partisi'nin lideri olarak Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Rus ve İngiliz karşıtı olan ve Türkiye yanlısı bir siyasi politika yürüten Karabekof, siyasi rakipleri tarafından Rus casusu olduğu ithamlarına maruz kalsa da bu iddiaların asılsız olduğu yapılan tahkikatle ortaya çıkmıştır. İran'la ilgili siyasi faaliyetleriyle ön plana çıkan Karabekof, Bakü'de kurulan "Tahlis-i İran" Cemiyeti'ne girmiş ve İran'ın Rus boyunduruğundan kurtarılması için mücadele vermiştir. Bu mücadelesinden dolayı Rusya'nın takibatına uğrayan Karabekof, önce Avrupa ve daha sonra İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'da İran'a dair uluslararası bir konferans düzenleyen Karabekof, ayrıca "İttihâd-ı İslam Cemiyeti" adlı bir derneğin kuruluşuna öncülük etmiştir. Bu cemiyet adına İstanbul'da Hikmet Gazetesi neşredilmiştir. Osmanlı Devleti'nin İran'a duyarsız kalmaması gerektiğini savunan Karabekof, bu hususta İttihat ve Terakki liderlerini de ikna ederek onların desteği ile İran'da çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet taraftarı olan Karabekof, İran için yegâne çarenin İslam'ın asli unsurları olan hürriyet, adalet ve müsavata dönüş olduğunu savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dr. Karabek Karabekof, Azerbaycan, Osmanlı, İran, İttihâd-ı İslam.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, osman.karacan@inonu.edu.tr, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8250-1981

The Journal of Iranian Studies
E-ISSN: 2651-4370
Vol: 6, No: 2, pp. 289-319
Received: 10.08.2022
Accepted: 06.12.2022
DOI: 10.33201/iranian.1160304

Doctor Karabekof (1869-1953) in the Triangle of Azerbaijan, Ottoman Empire and Iran and His Perspective on Iran

Osman Karacan*

Abstract

Known for his struggle in the triangle of Azerbaijan, Ottoman Empire and Iran, Karabekof started his political life in 1905. Karabekof, who participated in the first congress of the Muslims of Russia, is a member of İttifaku'l-Muslimin and one of the leaders of the Difai Cemiyeti. Although he was accused of being a Russian spy, as a result of the investigation conducted by the Baku Consulate it was determined that the espionage charges were devoid of serious grounds and that these accusations were produced by his political rivals. Karabekov, who was involved in important activities related to Iran, entered the "Tahlis-i Iran" Society, which was first established in Baku, and worked to save Iran from the Russian yoke. Continuing his activities in Istanbul, Karabekof organized an international conference on Iran with the participation of many intellectuals. Karabekov, who organized an international conference on Iran in Istanbul, also pioneered the establishment of an association called "İttihâd-ı İslam Cemiyeti". Hikmet newspaper was published in Istanbul on behalf of this society. Claiming that insensitivity about Iran would cause serious harm to the Ottoman Empire Karabekof convinced the leaders of the Union and Tarakki in this regard and carried out various activities in Iran with their support. Karabekof, who was a supporter of the constitutional monarchy, argued that the only solution for Iran was to return to freedom, justice and equality, which are the essential elements of Islam.

Keywords: Dr. Karabek Karabekof, Azerbaijan, Ottoman, Iran, İttihâd-ı İslam.

---

* Assist. Prof., Inonu University, Faculty of Arts and Sciences Department of History, osman.karacan@inonu.edu.tr, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8250-1981

1. Giriş

İnan, Azerbaycanlılar için iki bakımdan önemli bir ülkeydi: Birincisi Azerbaycan İnan ile ortak bir dine, kültürel mirasa ve tarihi geçmişe sahipti. İkincisi ise daha dar kapsamlı olmakla birlikte oldukça etkili olan bir unsuru ki o da aynı dili konuşan, aynı etnisiteye mensup olan İnan Azerbaycan'ını yani güney Azerbaycan'ı çağrıştırmasıydı. Rus istilasıyla Azerbaycan iki bölgeye ayrılrsa da ayrı bölgelerde kalan Azeri Türkleri arasındaki bağlar kopmak yerine daha da kuvvetlenmiştir. Hatta bir Tebrizli Rusya ile Azerbaycan arasında gidip gelmenin Azerbaycan'da uygarlığın gelişmesindeki en önemli etken olduğunu ifade etmiştir. Rusya'nın ticaret ve petrol zenginliği İnan'dan insanları buraya çekerken bu insanlar İnan'a döndüklerinde başta para olmak üzere aynı zamanda belli bir bilgi de götürmüşlerdir (Awietochowski, 1988, s. 97).

Bu şekilde İnan coğrafyasıyla ilgili olan Azeri Türkleri İnan'ın ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal tarihinde yüzyıllarca etkin bir rol oynamışlardır. Yetiştirmiş olduğu edip, aydın, âlim, siyasetçi ve devlet adamlarıyla İnan'ın siyaset ve toplumsal hayatına yön veren Azeri Türkleri, İnan tarihinin dönüm noktalarında belirleyici etkiler bırakmışlardır. Mirza Feth Ali Ahundzâde (1812-1878), Settar Han (1866-1914), Bâkır Han (1862-1916), Ahmed Ağaoğlu (1869-1939), Muhammed Hıyâbânî (1879-1920), Cafer Pişeverî (1892-1947), Mehdi Bâzergân (1907-1995), Ayetullah Muhammed Kazım Şerîatmedârî (1904-1986), Muhammed Hüseyin Şehriyâr (1906-1988), Samed Behrengi (1939-1967) vb. gibi bir anda sayılabilecek çok sayıda Azeri âlim, edip, aydın ve siyasetçi bulunmaktaydı.¹

XX. yüzyılın başında kritik bir süreçten geçen İnan'ın siyasi ve toplumsal hayatında etkili olan isimlerden biri de muhtelif kaynaklarda Karabey, Doktor Karabey, Doktor Karabek, Doktor Karabeyof, Doktor Karabeyov, Karabekof, Doktor Karabek Karabekof, Doktor Ahmed Karabekof gibi farklı biçimlerde anılan Doktor Karabek Karabekof'tur (1869-1953).² Bu

---

¹ Azerbaycan'ın önemli kentlerinden olan Tebriz'in modern İnan tarihinin oluşumundaki rolüne ve İnan tarihine damga vuran bazı aydın ve siyasetçilerin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. (Koç, 2021).

² Doktor Karabek Karabekof dışarıdan farklı simlerle anıldığı gibi kendisi de gazete ve mecmualarda kaleme aldığı yazılarında Doktor Karabek Karabekof, Doktor Karabek, Karanek Karabekof, K.K. gibi farklı isimler kullanmıştır. Biz de makale boyunca tek isim kullanmak yerine makalelerinde kullandığı isimlere sadık kalmaya özen gösterdik.

çalışmada Karabekof'un hayatı, İran konusundaki mücadelesi ve İran'a bakışı ele alınmıştır.

Oldukça geniş bir sahada faaliyetlerinden söz ettiren Karabekof, başta İran olmak üzere İslam âleminin meseleleri üzerine düşünen bir aydındır. İran özelinde meseleleri değerlendirse de o, aynı zamanda İslam âleminin tümünü ilgilendiren tespitlerde bulunmaya çalışmıştır. Bu hususta sorumluluk bilinciyle hareket eden Karabekof'a göre İran'ın içine düştüğü bu hastalık aslında İslam âleminin tamamında vardı ve bu hastalık tedavi edilmeliydi. Ancak tedavinin başarısı için de öncelikle teşhisin doğru konulması gerekiyordu (Karabekof, 1326a, s. 6). Bu niyetle hareket eden Karabekof ismi önemli tartışmalara konu olsa da İslam âlemi ve bilhassa İran konusunda önemli tespitler ortaya koymuş ve bu hususta bazı faaliyetlerde bulunmuştur.

2. Doktor Karabek Karabekof Kimdir?

Karabekof 1869 yılında Gence'de doğmuştur. Türkolog, hekim, gazeteci ve siyasetçi kimliklerini üzerinde taşıyan Karabekof, 1905 yılında siyasi hayata atılmıştır. Rusya Müslümanlarının ilk kurultayına katılan Karabekof, İttifaku'l-Müslimin Teşkilatı üyesi ve Difai Cemiyeti'nin liderlerindedir. Ayrıca Karabekof'un Himmet Partisi'nin kurucuları arasında olduğu hususunda da bazı iddialar mevcuttur (Atnur, 2006, s. 42).

Rus İnkılâbı zamanında (1905) ortaya çıkan ve Müslüman-Ermeni kavgalarının sürdüğü bir zamanda mücadele eden (Şerif, 2020, s. 22) Karabekof Azerbaycan siyasetinde oldukça etkili bir şahsiyettir. Tiflis'te Vorontsov-Daşkov'un himayesinde başlatılan Ermeni-Müslüman barış görüşmelerine (20 Şubat 1906) Müslümanları temsilen Ahmed Ağaoğlu, Alimerdan Bey Topçubaşov, İskender Bey Hacinski, Muhammed Ağa Vekilov, Alekber Hasmemmedov, Adil Han Ziyadhanov gibi isimlerle birlikte yer almıştır (Asker & Özdaşlı, 2018, s. 58; Mövsümlü, 2021, s. 215). Gerçekleştirmiş olduğu bazı faaliyetlerinden dolayı 1910-1914 yılları arasında Türkiye'de bulunan Karabekof, I. Dünya Savaşı esnasında (1914-1915) Müslüman birliklerinde hekim olarak görev yapmıştır. Ayrıca savaş esnasında topladığı paralarla teşkil ettiği Salib-i Ahmer riyasetinde Rus ordusu için gönüllü olarak Lehistan hududuna gitmiş ve Rus İnkılâbı'na kadar oralar da faaliyetlerde bulunmuştur. Ekim İhtilali'nden (1917) sonra Moskova

ve Orta Asya'da sağlık hizmetlerinde bulunan Karabekof, 1953 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir (Atnur, 2006, s. 42; Şerif, 2020, s. 22).

Siyasi mücadelenin yanı sıra ilmi ve kültürel faaliyetlerde de bulunan Karabekof, Bakü'de "Türkçeden Rusçaya Lügat" adlı bir sözlük de hazırlamıştır. Lügat farklı yıllarda yayınlanan birkaç ciltten oluşmaktadır. Bu nedenle yayın tarihi konusunda ihtilaf vardır. Celilova (2012, s. 105), 1914 tarihini ifade ederken Karaman 1912 yılında "Kamus-ı Türki" adıyla neşredildiğini ifade etmiştir. Sözlüğün yazılmasının gayesi Türkçe terimlerin yanında Arapça ve Farsça terimlerin açıklanması ve Rusçaya tercüme edilmesidir (Karaman, 2009, s. 697). İkbâl, İrşâd, Hak Yolu, Kaspiy, Hayat ve Progres gibi gazetelerde çok sayıda makale kaleme aldığı belirtilmiş olsa da Karabekof'un Osmanlı basınından *Sırâtülmüstakim* dergisindeki *Âlem-i İslâm ve Rusya* (Karabek, 1326) başlıklı bir makalesine ve *Hikmet* gazetesindeki yazıları haricindeki çalışmalarına ulaşılamamıştır. Hikmet gazetesinde Karabekof (Karabek, 1326)'un Girit meselesiyle ilgili kaleme aldığı *Yârabbî Senden Meded!* başlıklı makalesi haricindeki yazılarının konusu İran'dır.

İran meselesine büyük önem veren Karabekof'un bu konuda ortaya koyduğu çabalar dikkat çekicidir. Bakü'de kurulan Tahlis-i İran Cemiyeti'ne giren Karabekof, İran'ın Rus boyunduruğundan kurtarılması için mücadele etmiştir. Bu amaçla tehdit ve adam kaçırma yoluyla zenginlerden para aldığı iddia edilmiştir. Bu fiillerinden dolayı hakkında takibat başlatılınca Karabekof, Avrupa'ya gitmiş ve daha sonra Ahmed Ağaoğlu'nun daveti ile Türkiye'ye gelmiştir (Şerif, 2020, s. 22).

İstanbul'a gelen Karabekof, İran konusundaki çalışmalarını burada sürdürmüştür. Bu dönemde İngiltere ile Rusya arasında imzalanan 1907 Anlaşması'na istinaden İran'ın güneyinde nüfuz kuran İngiltere'nin güvenlik gerekçesiyle İran'ın güneyini tamamen işgal etme hedefiyle İran'a verdiği ultimatom İstanbul'da çeşitli tepkilere neden olmuştur. Bu durum karşısında Karabekof da boş durmayarak uluslararası bir konferans tertip etmiştir. Karabekof'un inisiyatifi ve daveti ile 23 Ekim 1910'da İstanbul Beyoğlu'daki Odeon Tiyatrosu'nda düzenlenen konferansa Osmanlılar, İranlılar, Tatarlar, Ermeniler, muhtelif ülkelerden Müslüman aydınlar, Osmanlı Devleti'nin önemli zabıtları, İngiltere ve Amerika baş tercümânları ve diğer bazı sefâret mensupları, gazeteciler dâhil olmak üzere yoğun bir katılım gerçekleşmiştir (İngilizlerin Ültimatomu Münasebetiyle İran Hak-

kında, s. 132). Konferansta Karabekof'un (1910) yanı sıra Şeyh Hacı Esedullah Efendi, Hüseyin Dâniş Bey, Tevfik Bey, Kürdistân-ı Îrânî Şeyhü'l-İslâm-ı Sâbıkı Hasan Efendi, Âlim Can Efendi, Seyyâh-ı Şehir Abdürreşid Efendi, Aydın Meb'ûsu Ubeydullah Efendi, Ömer Nâci Bey, Tunuslu Şeyh Sâlih Efendi gibi önemli bazı şahsiyetler konuşma yapmışlardır (Karacan, 2021).

Konferansın düzenleyicisi olarak açılış konuşmasını gerçekleştiren Karabekof, konferansın düzenlenme sebebi olarak İngiltere'nin İran'a verdiği ultimatomu göstermiştir. İran'ın geçmiş ve geleceğine dair fikirleri ve Avrupa tarafından bilhassa da iki büyük devletin İran'daki durumunun izah edilmesi gereken bir mesele olduğunu, bu hususta özellikle Avrupalıların hilelerine vakıf olan kişilerin kamuoyunu aydınlatmaları için davet edildiklerini ifade etmiştir (Karabek, 1910, s.132). Pek çok nutkun verildiği konferansın neticesinde Rusya ve İngilizlere karşı Alman İmparatorundan destek talep etme konusunda fikir birliğine varılmış ve Alman İmparatoruna bir telgraf çekilerek destek talep edilmiştir (Karacan, 2021, s. 252).

İran konusundaki faaliyetleri söz konusu konferans ile sınırlı olmayan Karabekof, Türkiye'de bulunduğu yıllarda *İttihâd ve Terakkî*'nin ileri gelenleri ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve İttihâdcıları Rusya'da ve bilhassa Kafkasya'da "İttihâd-ı İslam" projesi ile ihtilal çıkarmaya ikna etmeye uğraşmıştır. Bu çerçevede İstanbul'da "İttihâd-ı İslam Cemiyeti" adıyla bir cemiyetin kurulduğu ve cemiyet adına Hikmet adlı bir gazetenin de neşretmiştir (Karabekir, 1960; Karabek Karabekof, 1336/1920; Karabekof Mes'elesi Ne İmiş?, 1335/1919; A. S., 1336/1920).

İttihâd-ı İslam Cemiyeti ve Hikmet gazetesinin kuruluşuna dair Karabekof'la ilgili Alemdar'da neşredilen bir makalede şu bilgiler verilmiştir: Hüseyin Hilmi Paşa'nın (14 Şubat 1909-13 Nisan 1909 ve 5 Mayıs 1909-28 Aralık 1909) sadareti zamanında Edirne Mebusu Talat'ın Yerebatan'daki konağında İttihâd ve Terakkî Merkezî Umûmi azası ile dışarıdan Ali Ruşen, Hüseyin Kadri gibi ikinci dereceden önemli bazı kişilerin katıldığı büyük bir toplantı tertip edilmiştir (Karabek Karabekof, 1336/1920). Toplantıda Osmanlı Hükümetinin terakkî ve teâlîsi için *İttihâd-ı İslam*'dan başka çare olmadığı hususu vurgulanmış ve daha sonra *İttihâd-ı İslam* için tüm kuvvetiyle çalışabileceği gerekçesiyle Ömer Naci Bey tarafından Karabekof'un ismi önerilmiştir. Karabekof hakkında bilgi veren Ömer Naci Bey, onun Rusya'da müdhiş bir anarşist ve *İttihâd-ı İslam* taraftarı

olduğunu ve bu düşüncelerini Rusya’da yaymasından dolayı Rusya hükümetinin haberdar olması üzerine kendisini idama mahkûm ettiğini belirtmiştir. Rus hükümetinin bu kararı üzerine Karabekof’un bir fırsatını bularak Paris’e kaçtığını ve II. Meşrutiyet’in ilanını müteakip İstanbul’a geldiğini ifade etmiştir. Ömer Naci, Karabekof’un gelişini Tanrı’nın bir lütfu olduğunu, onun sayesinde *İttihâd-ı İslam* konusunda başarılı oluncasını ileri sürmüştür. Ömer Naci’nin bu teklifi toplantıda bulunanlardan biri hariç tüm katılımcılar tarafından kabul görmüştür (Karabek Karabekof, 1336/1920, s. 2).

Toplantıda Ömer Naci Bey’in teklifini kabul etmeyen kişi de Karabekof’un isminden ziyade *İttihâd-ı İslam Cemiyeti*’nin kurulmasına karşı çıkmıştır. O, *İttihâd-ı İslam Cemiyeti*’nin kurulmasının *İttihâd ve Terakkî Cemiyeti*’nin kuruluşuna benzemeyeceğini, zira şahsi hatalar keş edilirse bu hataların ancak kendi şahsiyetine ya da en fazla çevresindeki sevenlerine zarar vereceğini ama *İttihâd-ı İslam Cemiyeti* kelimesinin telaffuzunun bile Avrupa’da hissedilmesinin tüm İslam âlemi için ciddi zararlara yol açacağını savunmuştur. Avrupa’nın düşmanlığının yaratacağı zarara dikkat çekerek şimdilik bundan uzak durulması gerektiğini savunmuştur. Fakat bu itiraz diğer katılımcılar tarafından kabul edilmemiş ve bir iki gün sonra aynı mekânda bu sefer Karabekof’un da katıldığı yeni bir toplantı icra edilmiştir. İkinci toplantıda öncelikle Karabekof’un konuya dair fikir ve değerlendirmeleri dinlenmiştir. Karabekof’un prensip ve programı anlaşıldıktan sonra *İttihâd-ı İslam Cemiyeti*’nin teşkiline müttefiken karar verilmiştir. Cemiyetin görüş ve düşüncelerinin yaygınlaştırılması için de Ahmed Hilmi Bey’in³ başyazarlığında Hikmet gazetesinin kurulması kararı alınmıştır (Karabek Karabekof, 1336/1920).

³ Ahmed Hilmi (1862/1863) yılının ortalarında Filibe’de ilk eğitimini burada almıştır. Daha sonra Bulgaristan’da Rüştîye mektebinden mezun olan Hilmi, 93 Harbi esnasında ailesiyle önce Edirne’ye daha sonra ise İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’da eğitim hayatını sürdüren Hilmi, Osmanlının farklı bölgelerinde muhtelif görevler icra etmiştir. Jön Türklerle temas kuran Hilmi Osmanlı basın hayatına damga vurmuş bir aydındır. Mısır’da iken Çaylak adında bir gazete neşreden Hilmi, çok sayıda gazete ve dergi neşrederken *Srât-ı Müstakîm*, *İkdam*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Şehbâl*, *Sancak* ve *Necât* gazetelerinde siyasi ve felsefi yazılar kaleme almıştır. Tekrar Münâkaşa, Kanad, Nimet ile günlük ve haftalık olmak üzere Hikmet gazetelerini çıkartmıştır. Hikmet Matbaayı İslâmiyesini de kuran Hilmi, 16 Ekim 1914’te vefat etmiştir. Velud bir yazar olan Hilmi, çıkardığı günlük ve haftalık ona yakın gazetenin yanı sıra kırka yakın da eser kaleme almıştır (Gülçipek, 2010, s. 19-21).

Ahmed Hilmi Bey'in başmuharrirliğinde neşredilen Hikmet gazetesinin yazarları arasında başta Ahmed Hilmi⁴ olmak üzere Şerefeddin (Yaltkaya), Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Hamdi (Akseki), Yunus Nâdi (Abaloğlu), Bursa-lı Mehmed Tahir, Bursa Mebusu Ömer Fevzi, Müftü Fahreddin, Ali Haydar, Kolçeli Abdülaziz, Süleyman Bahri gibi pek çok isim vardı (Koçak, 2012, s. 263). Hikmet gazetesinin çıkarılmasındaki rolüne dair Alemdar gazetesindeki makale dışında pek bir kaynak bulunmasa da ilk sayıdan itibaren Karabekof'un makalelerinin de neşredildiği görülmektedir.

Ayrıca başyazar olarak Hilmi'nin, *Hikmet* gazetesinin ilk sayısında kaleme aldığı makalede savunduğu düşünce ile Karabekof'un ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen konferansta savunulan düşünceler arasında da müşterek bir yaklaşım vardı. Güçler arası rekabete dikkat çeken Hilmi de İran için kurtuluşun yegâne çaresi olarak bu rekabetten yararlanarak Rus ve İngiliz güçlerine karşı İslam âleminin Almanya ile münasebetlerini güçlendirmesi gerektiğine işaret etmiştir (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1328/1326, s. 1-2). Bu yönüyle Ahmed Hilmi'nin görüşleri Karabekof'un görüşleriyle örtüşürken *Hikmet*'in ortak bir görüş doğrultusunda çıkarıldığı fikrini de kuvvetlendirmektedir.

Hikmet gazetesinin yanı sıra toplantıda alınan kararlar doğrultusunda gazete idarehanesinde bizzat Karabekof'un hazır bulunması ile bir heyetin önünde yemin ettirilerek cemiyete üye kaydına başlanmıştır. Cemiyetin fikirleri Hikmet gazetesi vasıtasıyla İstanbul'da duyurulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde hareket içerisinde rekabet ve anlaşmazlıklar da baş göstermiştir. Cemiyetin dışındakiler tabii olarak gazetenin başında Ahmed Hilmi'yi görürken perde arkasında kimlerin olduğu hususunda bilgi sahibi değillerdi. Cemiyet faaliyetlerine devam ederken bir süre sonra Hilmi ve Karabekof polis müdüriyetine çağrılarak hükümetin, teşkil edilen *İttihâd-ı İslam Cemiyeti*'nden haberdar olduğu belirtilerek bu siyasetin hükümetin takip ettiği siyasete mugayir olduğu kendilerine ifade edilmiştir. Devamla her ikisinin evinde arama yapılacağı beyan edilerek *Cemiyet*'e dair evrak var ise o evrakların imha edilmesi tavsiye edilmiştir. Oynanan oyunu fark etmeyen Hilmi, derhal evindeki mevcut evrakı imha edip mese-

---

⁴ Şehbenderzade Ahmed Hilmi Hikmet gazetesinde "Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Hilmi, F.A.H., A.H., Şeyh Hüsnü, Şeyh Mihrdîn Arûsi, Özdemir, Coşkun Kalender, Kalender Geda" gibi kısaltma ve müstear simlerle de makaleler yazmıştır (Ayık, 2018, s. 81).

leden çekilirken Karabekof ise on gün sonra yeni üye kaydına başlamıştır.⁵ Kendisinin kurnazlıkla *Cemiyet*'ten atıldığını hisseden Hilmi de yeniden faaliyetlerine başlamış ve ayrı bir şekilde üye kaydı almıştır (Karabek Karabekof, 1336/1920, s. 2).

İttihâd-ı İslam Cemiyeti'nin üçüncü maddesi “Cemiyete dâhil edilmesi icâb eden a’zanın bi’l-hassa ‘ulemâ ve meşâyihden, erkân ve ümerâyi askeriyeden alınması indelicap memâlik-i ecnebiyede zuhûr edecek isyanın bunlarla idare ettirilmesi” şeklindeydi. Bu maddelerin altında *Cemiyet*'in mührü vardı. Bu maddeye istinaden bu esnada İran’da meydana gelen ufak bir ihtilali vesile kılan Karabekof, fikirlerini arkadaşlarına kabul ettirerek Ömer Naci’nin de dâhil olduğu bir heyetin İran’da, Turan’da Afganistan’da propaganda yapmak üzere külliyetli para ve *Cemiyet*'in beyannameleri ile muhtelif vesikalar ile yola çıkmışlardır (Karabek Karabekof, 1336/1920, s. 2).

Doktor Karabekof Rusya’nın İran’da uyguladığı siyasete karşı bir aydıydı. Bu duruşu Rus basınının da gözünden kaçmamıştı. Rusya’daki Müslümanların aleyhine yayın yapan Rus gazeteleri Karabekof’un Rus karşıtı *İttihâd-ı İslam* siyasetini sütunlarına taşımışlardır. Bir Rus gazetesinin Viyana muhabiri, Karabekof etrafında şekillenen *İttihâd-ı İslam* konusunda şu hususlara dikkat çekmiştir: Rusların Japon yenilgisi ve Türkiye inkılâbından dolayı son yıllarda Kalkûta’dan Cebel-i Tarık’a kadar bilinçlenen Müslüman kamuoyunun Rusların İslam âlemindeki varlığını reddettiğini ve bu süreçte zayıf olduğunu gören Genç Türklerin de *İttihâd-ı İslam*’a yönelerek ayaklanan bu bilinçten yararlanmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Tüm İslam âleminde bu bilinci oluşturmaya çalışan Genç Türklerin, Müslümanların yakında dünyaya hâkim olacakları şeklinde gülünç bir fikre sahip olduklarını da iddia etmiştir. Rusya’yı Karadeniz’den kovma Kafkasya, İran ve Türkistan’ı işgal etme planları doğrultusunda Genç Türklerin Rus Müslümanlarını ihtilal için kıskırttığı ifade eden muhabir bu düşüncenin vahim neticeleri olabileceğine işaret etmiştir. Bu teşkilatın bir bireyi olarak tanıttığı Karabekof’un Paris’te gerçekleştirdiği nutka atfen muhabir,

⁵ Bu iki kanada ilaveten üçüncü bir taraf daha çıkar ki bu da Cemiyetin birinci azasından Mektebi Harbiye Müdürü Vehib Bey’dir. Vehib Bey aynı gaye ile bütün Harbiye talebesiyle erkânını Cemiyete kayd eder. Cemiyet gittikçe genişler ve bir mürettip vasıtasıyla Cemiyetin nizamnamesi Mekteb-i Harbiye matbaasında gizlice basılarak Cemiyetin nüfuzlu bireylerine dağıtılır (Karabek Karabekof, 1336/1920, s. 2)

Karabekof'un sözlerinin mühim olduğunu çünkü onun Türkiye'nin Asya kıtasındaki arazisinde, İran'da ve Kafkasya'da Genç Türk komiteleri teşkil etmek için, *Genç Türk Fırkası* tarafından murahhas tayin edilmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Karabekof'un *Genç İran Fırkası*'nı te'sis ederek Genç İran ve Genç Türkiye'yi birbirlerine yakınlaştırmaya çalışanlardan biri olduğunu da ileri sürmüştür (İttihâd-ı İslâm ve Genç Türkler, s. 302).

Karabekof konusundaki iddialarını sürdüren muhabir, Karabekof'un, Ruslardan ve İngilizlerden korkmadıklarını, onların İran'ı taksim planına izin vermeyeceklerini ve gerekirse Türkiye'nin İran'ı silahla savunacağını, İranlıların ise Rus ve İngiliz boyunduruğuna girmektense Türkiye ile birleşeceğine inandığını şeklinde sözler sarf ettiğini dile getirmiştir. Devamla sekiz yüz binlik ordu ile Rusya'yı Kafkasya'dan atacağına dair sözler ettiğini ve Rus kuvvetlerinin Japonya, Almanya ve Avusturya gibi hudutlarına dağılacağı için ordusunun Türk ordusu karşısında zayıflayacağını ve bunun için önceden Volga, Kafkasya ve Türkistan'daki Müslümanları hazırlamak gerektiğini savunduğunu ifade etmiştir (İttihâd-ı İslâm ve Genç Türkler, s. 302-303).

Rus gazetesinin muhabirinin bu haberi doğru kabul edilecek olursa Rusların, Genç Türklerin İttihâd-ı İslâm siyasetiyle İran dâhil olmak üzere bölgeyi istila edecekleri korkusunu yaşadıkları söylenebilir. Aksi bir durum ise bu haber Ruslar tarafından bölgeye müdahale etmenin altyapısını oluşturmak için bilinçli bir şekilde üretildiğini ortaya koyar. Fakat sebep ne olursa olsun Karabekof'un faaliyetleri ve sözleri burada kilit önemedir. *Sırâtülmüstakîm* dergisi bu konuşmanın kesinlikle Karabekof'a ait olmayacak kadar gülünç ve hayal ürünü olduğunu, bunun sadece ona yakıştırılan bir nutuk olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur (İttihâd-ı İslâm ve Genç Türkler, s. 303). *Sırâtülmüstakîm* bu mahiyetteki bir konuşmayı Karabekof'a yakıştırmasa da Kazım Karabekir aynı doğrultudaki görüşlerine yer vermiştir (Karabekir, 1960, s. 492).

İstanbul'da olduğu yıllarda Halil (Kut) Paşa'nın isteği üzerine Karabekof ile yüz yüze görüşen Karabekir Paşa, görüşme hakkında önemli bazı noktalara dikkat çekmiştir. Karabekir, 1326'da İstanbul'da gerçekleşen bu görüşmede Karabekof ile birlikte bir Lehlinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Karabekof'un görüşmede Kafkasya'nın Türk menbaı olduğunu, oralarda millet bilincini ayandıracak faaliyetlerin yapılması ve bölgede teşkilatlanmanın lüzumunu ihtiva eden uzun bir projeden söz ettiğini ifade etmiştir.

Bir Lehlinin de bulunduğu bir ortamda Karabekof'un bu şekilde pervasız konuşmasından şüphelenen Karabekir bu projeye itirazlarını yükseltmiştir. Çarlık Rusyasının istihbaratından gizli kalamayacağına istinaden bu projenin pek çok masum insanın mahvına neden olacağına dikkat çekmiş ve memleketin savunulmasında bile yeteri kadar adam bulunamadığına işaret etmiştir. Ayrıca Meşrutiyet Türkiye'sinin Rusya ile samimi münasebetler kurmayı hedeflediğinden bahisle Karabekof'un projesine karşı çıkmış ve görüşmeden ayrılmışlardır. Karabekir, görüşme neticesinde Halil Paşa'ya yaptığı değerlendirmede bu adamların casus olduğunu ve görüşmeyi de Osmanlı'nın Kafkas siyasetini ve hedeflerini anlamak için tertip ettiklerini ileri sürmüştür (Karabekir, 1960, s. 322).

Karabekir'in Karabekof hakkındaki tespitlerine rağmen *İttihâd ve Terakki* yetkilileri bu hususta farklı bir kanaate varmış olacaklar ki onunla çalışmaya ve ona para desteğinde bulunmaya devam etmişlerdir. *İttihâd ve Terakki*'nin genel merkezinin tensibiyle İstanbul'a gelen ve İran'a dair çalışan Abdülkadir, Ömer Naci ve Hilmi Beylerle birlikte İran Azerbaycan'ına yönelik bir teşkilat kurulmuş (Karabekir, 1960, s. 492; Karabekof Mes'elesi Ne İmiş?, 1335/1919, s. 1) ve Van'a kadar da gidilmiştir. Karabekir, Karabekof'un Van'da teşkilat üyelerinin isimlerini içeren vesikaları ve yanındaki parayı da alarak sınırdan kaçıp Rus hükümetine sığındığını uzun süre sonra öğrendiğini ifade etmiştir (Karabekir, 1960, s. 322).

Karabekir'in bu iddiası başka kaynaklarca da ileri sürülmüştür. Bilhassa *Alemdar* farklı zamanlarda Karabekof'la ilgili neşrettiği üç makalede onun Rus ajanı olduğu hususunda ısrarlı tavrını sürdürmüştür. Kendisine gönderilen bir nameyi "*Karabekof Mes'elesi Ne İmiş?*" başlığıyla neşreden *Alemder* iddialar konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir. *Alemdar* neşrettiği bu namede söz konusu iddiaları Rus ve İngiliz konsoloslarına dayandırmıştır. Dönemin Rus konsolosu Mösyö Olfierieff ile yapılan görüşmede konsolos Karabekof hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Karabekof, Bakülü güvenilir bir adam olduğunu, herkesi dolandırdığını ve tüm mahfillerden kovulduğunu belirtmiştir. Karabekof'un konsolosluğa gelerek Türklerin İttihâd-ı İslam siyaseti güttüğünü, Kafkasya'da Rusya ve Hindistan'da İngiltere aleyhine propaganda yapmak için kendisini görevlendirdiklerini itiraf ettiğini ve bu vazife için o bölgeye geldikleri istihbaratını vermiştir. Karabekof kendisinin Rusya tebaasından olması hasebiyle böyle bir olayın içinde yer almaktan dolayı vicdan azabı çektiğini ve bunu

hisseden Abdülkadir'in kendisini öldürmek istediğini belirterek kendisinin tutuklanmasını istediğini iddia etmiştir. Karabekof'un söyledikleri karşısında hayret ettiğini dile getiren Mösyö Olferieff, anında İngiliz konsolosu Seal'i çağırılarak olayları bir kez de onun huzurunda anlattırıldığını ifade etmiştir. Hatta Karabekof'un kendi ifadelerinin yalan olmadığını ispat etmek için de Talat imzasıyla kendilerine verilen talimatı gösterdiğini de sözlerine eklemiştir. Duydukları karşısında hayrete kapılan her iki konsolosun da durumu yazılı olarak hükümetlerine bildirdiklerini ifade etmiştir (Karabekof Mes'elesi Ne İmiş?, 1335/1919, s. 1).

Gazeteye gönderilen namenin sahibi Rus konsolos ile yaptığı bu görüşmenin doğruluğunu teyit için Rus konsolosluğundan çıkar çıkmaz İngiliz konsolosluğuna giderek Seal ile görüştüğünü ve aynı bilgileri ondan da teyid ettiğini ifade etmiştir. Hatta namede belirtildiğine göre Karabekof'un verdiği bilgi üzerine Rusya Hariciye Nezareti'nin Kafkasya taraflarında yapılmak istenen faaliyetlerle ilgili Osmanlı Devleti'ne ihtarda bulunduğu bilgisi de verilmiştir (Karabekof Mes'elesi Ne İmiş?, 1335/1919, s. 1). Fakat Rusların ihtarda bulunduğuna ilişkin arşivde herhangi bir belgeye ulaşamadı.

Alemdar, 4 Nisan 1336/1920 tarihli nüshasında "Sin. 'Ayn." baş harflerinden meydana gelen müstear bir yazar ismiyle "Karabekof Kimdir?" başlıklı bir makale kaleme almış ve burada Karabekof'un Pan-Türkist, Pan-İslamist, muhafazakâr, liberal, demokrat ve sosyal bir siyasi şahsiyet olmadığını onun sadece nefsinden, menfaatinden ve şahsından başka hiçbir şeyi düşünmeyen bir egoist olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca onun beraber hareket ettiği cemiyet, fırka ve kulüplerde de menfaatlerini amaçladığını ileri sürmüştür. Devamla Karabekof'un İstanbul'a gelerek burada Kafkaslı ve Azerbaycanlı *İttihâd ve Terakkî* ileri gelenleri vasıtasıyla merkezi umumiye girdiğini ve kısa sürede *İttihâd ve Terakkî* mensupları üzerinde etkili olarak onları *İttihâd-ı İslam* konusunda ikna ettiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine onun riyasetinde yukarıda da ifade edildiği üzere Ömer Naci Bey'in de olduğu bir heyetin oluşturulduğu ve külliyetli bir para ile çeşitli vesika ve beyannamelerle İran'a, Turan'a, Afganistan ve Hindistan'a propaganda için gönderildiği dile getirilmiştir. İslam dünyasını değiştirip dönüştürme hedefiyle yola çıkılırken bu hedefin son derece gizli tutulduğunu ama heyetin Erzurum'a gelmesi üzerine Karabekof'un burada izini kaybettirerek Erzurum'daki Rus Konsoloshanesine sığınarak daha önce

siyasi bir cürümden dolayı mahkûm edildiği idam cezasının affedilmesi karşılığında elindeki tüm bilgi ve belgeleri konsoloshaneye teslim ettiğini iddia etmiştir (A. S., 1336/1920, s. 2).

Söz konusu makalede iddia edildiğine göre Karabekof'un firarından sonra Çar hükümeti tarafından Rusya'daki Müslüman ve Türk müesseselerine yönelik birtakım saldırılar yapılmış, kütüphaneler basılmış, okullar kapatılmış ve binlerce münevver sürgün edilmiştir. Yazar bu yaşananlarda Karabekof'un sorumluluğu olduğunu ileri sürmüştür (A. S., 1336/1920, s. 2).

Alemdar 7 Nisan 1336/1920 tarihli nüshasında "Karabek Karabekof" başlığıyla yayınladığı makalesinde ise Karabekof hakkındaki iddiaları bu sefer bizzat kendisine dayandırmıştır. İddiaya göre Karabekof bir dostuna Rusça ayrıntılı bir mektup yazar ve o mektup her nasılsa ele geçirilir ve tercüme edilerek gazetede neşredilir. Gazete gerek görülmesi durumunda mektubun aslını da yayınlayabileceklerini ifade eder. Söz konusu makalede Erzurum'dan firar eden Karabekof, itirafları karşılığında Tiflis Maarif Müdüriyeti'ne atanmıştır (Karabek Karabekof, 1336/1920).

Mehmed Şerif de Karabekof'un ortadan kaybolmasından sonra Rusya'nın Tiflis Umumi Valisi'nin yanında görüldüğünü ve Kafkasya'da ikamet etmeye başladığını ifade etmiştir. Ayrıca onun Kafkas Umûmi Valisi'ne Türklerle ilgili verdiği bilgilerden dolayı Rusların pek memnun kaldıklarını ve Kafkas seyahati için ona özel vagon tahsis ettiklerini ileri sürmüştür. Bu olaydan sonra bir iki sene Karabekof'un Kafkasya İslam efkâr-ı umumiyesi nazarında "menfur" bir tarzda yaşadığını iddia etmiştir (Şerif, 2020, s. 22).

Karabekof hakkında yukarıda ifade edildiği üzere dile getirilen iddialar kısmen birbiriyle örtüşmektedir. Fakat bu iddialar öncelikle güvenilir kaynaklardan elde edilmiş değildir. Onun Rus casusu olduğunu iddia eden Karabekir Paşa'nın ifadesi sadece bir şüpheden ibarettir. Alemdar'ın iddiası ise Rus ve İngiliz konsoloslarına dayandırılmaktadır ki bu abes bir durumdur. Hiçbir devlet kendi casusunu ifşa etmez. Öyle anlaşılıyor ki Ruslar onu itibarsızlaştırmak için bu yola başvurmuşlardır. Karabekof'un arkadaşına yazdığı ifade edilen mektup ise hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Aslında böylesine önemli konuda mektup ele geçirilmişse mutlaka yayınlanması gerekiyordu. Karabekof hakkındaki diğer ileri sürülen iddialar ise

onun Rus ajanı olduğunu gösterecek bilgiler içermemektedir. Geriye bir ihtimal kalıyor ki o da bu iddiaların siyasi rekabetten kaynaklandığı gerçeği idi. Bu konuda Bakü Şehbenderliği tarafından hazırlanan bir rapor bu ihtimali güçlendirmektedir.

Karabekof'un Rus casusu olduğu iddiası yukarıda dile getirilen iddialardan çok önce 1912 yılında devlet nezdinde de tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalardan dolayı Rusya'ya dönen Karabekof'un Genç Türklerin bölgedeki faaliyetlerine dair Rusya'ya istihbarat vermiş olabileceği endişelerine yol açmış ve bu sebeple bir tahkikat yapılmıştır. Belgelerde daha önce Osmanlı hükümetine iltica eden Doktor Ahmed Karabekof'un Bakü'ye dönmesi üzerine onun Rusya'nın bazı tekliflerini kabul ettiği anlamına geldiği fikri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Karabekof'un kendisine Genç Türkiye memuru süsü vererek Rusya ve bilhassa Kafkasya Müslümanları arasında propaganda yaparak emellerine ulaştığı ve etrafına pek çok genç Müslüman topladığı bilgilerine yer verilerek Karabekof'un yakında bu Müslümanlara kesin olarak ihanet edeceği istihbaratını Petersburg Sefareti'nden aldıkları belirtilmiş ve seri bir şekilde Bakü'de tahkikat yapılması emri verilmiştir (BOA. DH. SYS. 64/28, 16/17 Mart 1327/30 Mart 1911/29 Rabiulevvel 1329).

Tahkikat talebi üzerine Bakü Şehbenderliği tarafından bir rapor hazırlanmış ve Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefareti'ne gönderilmiştir. Söz konusu raporda ortaya atılan bu iddiaların Şerif Paşa'dan kaynaklandığı ileri sürülmüş ve konuya dair şu bilgilere yer verilmiştir: Karabekof ile ilgili iddialar daha önce Rus gazeteleri tarafından da ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bakü Şehbenderliği tarafından Osmanlı'nın Petersburg Sefareti'ne gönderilen raporda 1912'nin Ağustos ayının başlarında yayınlanan telgrafa göre konu hakkında bilgi veren Şerif Paşa'dır. Şerif Paşa gazete muhbirlerine Rusya Müslümanlarından Doktor Karabek Karabekof namında birinin İstanbul'a giderek *İttihâd ve Terakkî Fırkası* erkânının güvenini kazandıktan sonra firkaya üye olduğunu ve daha sonra fırka tarafından *İttihâd-ı İslam* düşüncesini yayma görevine memur edilerek Asya'ya gönderildiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede kendisine Bâbüâlî'den bazı mühim evrakların verildiğini, Rusya'ya giden Karabekof'un da doğruca hükümete müracaat ederek vakıf olduğu bilgi ve sırları hükümete verdiği ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Rusya Hükümeti'nin durumu diğer hükümetlere bildirerek Türkiye aleyhinde telkinlerde bulunduğu ve hatta

İtalya'nın Trablusgarp istilasını bile bu olaya dayandırdığı ifade edilmiştir. Bu olayların Rusya Müslümanları üzerinde fevkalade bir tesir gösterdiğini, yegâne ümitgâh-ı necât ve selametleri olarak dayandıkları Osmanlı hükümetinin İtalya tarafından maruz bırakıldığı vahşi saldırıların ve onu takip eden iç buhrana Rusya Müslümanlarından birinin sebep olmasının kendilerine ağır geldiğini ve bundan dolayı herkeste Karabekof'a karşı bir öfke meydana geldiği ifade edilmiştir. Müslüman kamuoyunun bir süre bu fikirlerle çalkalandığını ve itidalin galip gelmesi ile yeniden İttihâd-ı İslam uğrunda çalıştıklarını ve İttihâd ve Terakkî'nin elemanlarının tasdik etmesi ile de yeniden Hristiyan hükümetlerinin zulmü altında ezilen Müslümanların kurtuluşu için çalışmaya başlamışlardır. Raporda sebebi her ne olursa olsun Şerif Paşa'nın bu yöndeki iddialarının çok tehlikeli ve ümit ettiği menfaatten katbekat fazla zararı olduğu belirtilmiştir (BOA.HR.SFR.1/171-6, 1912/1328).

Şerif Paşa'nın Karabekof'a dair böyle bir iddia ortaya atması Bakü Şehbenderliğine göre doğru değildir. Şehbenderlik raporuna göre Şerif Paşa'nın bu tavrı Rusya Müslümanlarının hilafet makamına ve Türkiye hükümetine karşı besledikleri hürmet ve muhabbetin İttihâd ve Terakkîye yönelmesinden duyulan bir rahatsızlıktan ileri gelmekteydi. Şerif Paşa'nın, Panislamizm fikrini ve bu çerçevede yapılan bazı faaliyetleri ortaya çıkararak itirafta bulunduğu ve kendisinin buna karşı olduğunu ispatlayarak siyaseten durumdan yararlanmak istediğine dikkat çekilmiştir. Rus Hükümeti'nin Osmanlı etrafında her gün artarak devam eden İslami ve milli uyanış karşısında Osmanlıya yönelecek olan nefretin belli bir kesime yönelmesini sağlayarak durumu lehine çevirmeyi hesaplamıştır (BOA.HR.SFR.1/171-6, 1912/1328).

Raporda Karabekof'un İstanbul'a İttihâd ve Terakkî Komitesi erkânına dâhil olduğu ve irade-i seniyye çıkarılıp Bakü Şehbenderliği uhdesine tevcih edildiği esnada ise onun henüz İstanbul'da olduğu, İttihâd ve Terakkî'nin ileri gelenleri tarafından son derece saygı gördüğü dile getirilmiştir. Fakat daha sonra Rusya hükümetine casusluk yaptığı hususundaki rivayetlerin duyulması üzerine Karabekof'un Bakü'ye ulaşır ulaşmaz telaşlı bir şekilde Konsoloshane'ye giderek olaylardan duyduğu üzüntüyü dile getirdiği bilgisi aktarılmıştır. Ayrıca raporda Karabekof'un faaliyetleri hakkında şu bilgileri verdiği ifade edilmiştir: Üç sene önce İran'a gönderilmek üzere Almanya'dan mühimmat-ı harbiyye satın almak için

Berlin'e gittiğini bu esnada Bakü'de kendisinin hükümet tarafından arandığını öğrenmesi üzerine geri dönmeyerek İstanbul'a gittiğini belirtmiştir. İstanbul'da İttihâd ve Terakkî Komitesine girerek pek çok hizmetin yanı sıra İran ve Rusya'nın ahvaline dair de birçok malumat verdiği iddia etmiştir. Ayrıca İran'da bazı faaliyetler konusunda kendisinden istifade edilmek amacıyla Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da dâhil olduğu bir toplantıda kendisinin İran'a gönderilmesi kararı alındığını, İran halkına dağıtılması için Dördüncü Ordu ambarından alınmak üzere yeterli miktarda cephane ve 30 bin Martini tüfenginin verilmesinin de karara bağlandığını, bu kapsamda Salaru'd-devle ile görüşmek için kendisinin Paris'e gittiği ve daha sonra Salaru'd-devle ile beraber İstanbul'a döndükleri bilgisini vermiştir. Bir müddet sonra beraberce Trabzon'dan, Van üzerinden İran hududuna; oradan Urumiye'ye gittiklerini ve geri döndüklerinde ise Van'da oldukları esnada İttihâd ve Terakkî komitesi tarafından kendisine eşlik eden merhum Ahmed Samim Bey'in katili olan kumandan yaverlerinden Yüzbaşı Abdülkadir ile hükümet tarafından kendilerine örtülü ödenekten verilen meblağın hesabından dolayı aralarında ihtilafın çıktığını ve Abdülkadir'in haysiyete dokunan sözlerinden dolayı tartışıp kavga ettiklerini belirtmiştir. Aralarında yaşanan kavga üzerine Karabekof, bunlarla iş tutmak yerine memleketinde çalışma kararı aldığını ve Van'daki Rus konsolosuna müracaat edip dönmek için müsaade alarak Bakü'ye döndüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Karabekof hakkında ileri sürülen emanet paraları alıp kaçtığı hususuna da açıklık getirilerek Karabekof'un döndükten sonra kendisine verilen meblağ kadar parayı tedarik edip İstanbul'a gönderdiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca İstanbul'da bulunan ailesini Bakü'ye aldırarak Karabekof'un Rusya hükümetine karşı bundan sonra herhangi bir hareketle bulunmayacağı taahhüdüne binaen dönebildiği raporda dile getirilmiştir. Türkiye'den döndüğü için üzgün olduğu belirtilen Karabekof burada vatan hizmeti için "Hak Yolu" adlı bir gazete çıkardığı ifade edilmiştir (BOA. HR.SFR.1/171-6, 1912/1328).

İran ihtilalini idare etme suçlamasından dolayı firar eden Karabekof'un affedilerek Rusya'ya dönüşüne izin verilmesi, onun Türkiye'den aldığı bazı haberleri Rusya'ya ulaştırması ile ancak mümkün olacağı düşünülmüştür. Fakat hangi bilgileri verdiği hususunda bilgi olmamakla birlikte raporda Karabekof'un ciddi bilgilere sahip olmadığı da belirtilmiştir. Onun vermiş olabileceği bilgilerin ancak İttihâd ve Terakkî Komitesi erkânından bazı hafif meşrep üyelerinden duyduğu mesuliyeti sadece o firkaya ait

olacak birtakım düşüncelerden ibaret olacağına yer vermiştir. Kendisine Bâbîâlî'den hiçbir evrakın verildiğine dair bir ihtimal bulunmadığını ama yukarıda zikredildiği üzere Mahmut Şevket Paşa'nın İnan üzerine 30 bin tüfek verildiği bilgisine de dikkat çekilmiştir (BOA.HR.SFR.1/171-6, 1912/1328).

Şehbender Karabekof'un pek hırçın bir kişiliğe sahip olmadığını ve Kafkasya Müslümanlarının da en zekilerinden olduğuna işaret ederek İttihâd ve Terakkî'nin tedbirsizliğinden dolayı onun dâhili ahvalimize vakıf olduğunu ve bu sayede Rusya'nın da itimadını kazandığını ifade etmiştir. Ayrıca Şerif Paşa'nın ifadelerine rağmen Karabekof'un mahalli bilgisinden yararlanmak gerektiğini ve kendisinin himaye edilmesinin maslahata uygun olduğunu da rapora eklemiştir. Bu çerçevede kendisinden malumat isteyenlere Şehbender Bâbîâlî'nin evrak vermesinin ihtimal dâhilinde olmadığını ve Rusya'ya döndüğünde kendisini kurtarmak için bazı ehemmiyetsiz haberler vermiş olsa bile Türkiye'ye yaptığı hizmetlerin çok daha önemli olduğuna hükmetmiştir (BOA.HR.SFR.1/171-6, 1912/1328).

Bakü Şehbenderliği tarafından hazırlanan bu rapor değerlendirildiğinde 1918-1920 yıllarında ortaya atılan bu iddiaların kaynağının siyasi rekabetten kaynaklı dezenformasyondan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Karabekof, Rusya'ya dönme karşılığında mücadelesinden bazı tavizler vermiş olsa bile onun Rusya'ya çok ciddi bilgiler verdiği iddiası ispata muhtaçtır. Fakat her şeye rağmen casusluk iddiaları çok etkili olmamış olacak ki Karabekof, Azerbaycan siyasetinde önemli bir yer işgal etmeye devam etmiştir.

Meseleyi ele alan Göyüşov, Karabekof hakkındaki şayiaların hem İttihâd ve Terakkî mensupları ve hem de Ahmed Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali Bey tarafından yalanlandığını dile getirmiştir (Atnur, 2006, s. 42). Ayrıca yapılan ikazlara rağmen İttihâd ve Terakkî yetkililerinin de kendisiyle görüşmeye ve onu desteklemeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Karabekof'un firarını öğrendikten sonra meseleyi yeniden Halil Paşa ile görüşen Karabekir, Halil Paşa'nın kendisine onun fena bir adam olmadığını ve durumu araştırdıklarını ama yanına verdikleri arkadaşların kendisine güvenmelerinden dolayı durumun bu hale geldiği cevabını almıştır (Karabekir, 1960, s. 322).

2.1. Azerbaycan Siyasetinde Karabekof

Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a girişine kadar uzun bir süre Azerbaycan'da görülmeyen Karebekof, yeniden siyasete atılarak Bakü'nün alınmasıyla Bakü Belediyesi'nde işe başlamış ve müteakiben *İttihâd-ı İslam Rusya'da Müslümanlık Partisi*'ne girmiştir (Atnur, 2006, s. 42). Karabekof'un siyasi hayata atılmasında Ahmed Ağaoğlu'nun rolüne işaret edilirken onun İttihâd fırkasına girişinde ise Nuri Paşa'nın etkili olduğu ifade edilmiştir. Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu'nun Bakü'ye askeri harekâtı, bölgede Türkiye'ye karşı var olan ilgiyi artırırken bu esnada İstanbul'dan gelen emir üzerine Gence'de Nuri Paşa tarafından Karabekof'un, İttihâd Fırkası teşkiliyle görevlendirildiği iddia edilmiştir. "*İttihâd ve Terakkî*" olarak zikredilen fırkanın başına Karabekof geçtiğini belirten Şerif'e göre fırkanın bir de gizli ismi vardı. Duruma göre hangi isim münasip görülüyor ise o isim kullanılmıştır. Türklere karşı *İttihâd ve Terakkî* ismi kullanılırken avam yerli Müslümanlara karşı ise *İttihâd-ı İslam* adı kullanılmıştır (Şerif, 2020, s. 22-23).

Tam ismi *İttihâd-ı İslam - Rusya'da Müslümanlık* olan ancak yukarıda ifade edildiği üzere Azerbaycan'da genelde İttihâd olarak isimlendirilen parti, I. Kurultayı'nda (10 Nisan 1919) adını "Kafkas İttihâd Fırkası" olarak değiştirmiştir (Atnur, 2006, s. 45). Değişen siyasi konjonktüre göre farklı siyasi programlar da takip eden İttihâd, Türkiye'ye karşı farklı Azerbaycan vatandaşlarına karşı farklı söylemler geliştirmiştir. Türklere karşı İttihâd ve Terakkî söylemini kullanırken iç siyasette bunu gizlemiştir. Aynı şekilde II. Kurultay'da İttihâd-ı Terakki programı reddedilirken Türklerin İttihâd'ı tenkit etmesiyle halk arasında İttihâd-ı Terakki programının kabul edildiği fikri yayılmaya çalışılmıştır. Ayrıca İttihâd Türkiye'ye ilhakı resmen reddetmesine rağmen alttan alta Türkiye'ye ilhakı benimsediği düşüncesi yayılmaya çalışılmıştır (Atnur, 2006, s. 47; Karabekir, 1960, s. 491-492).

Azerbaycan'da ıslahat ve inkılaplara yaklaşımlarına göre Türkçü, İslamcı ve Sosyalist cereyanları temsilen üç fırka vardı (Karabekir, 1960, s. 491). Bunların içerisinde İttihâd fırkası Türkçülük ve Milliyetçilik fikirlerinin yıkıcılığına inanmakta ve İslamcılık/İttihâd-ı İslam şiarıyla mücadele etmekteydi. Bakü'deki "*Rusya'da Müslümanlık*" ve Gence'deki "*İttihâd-ı İslam*" partileri Eylül 1917'de birleşmesiyle "*Rusya'da Müslümanlık İttihâd Fırkası*" adını almıştır (Awietochowski, 1988, s. 127-128; Bal, 1996, s. 49; Karabekir, 1960, s. 492).

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Jön Türklerle ilişkisi olsa da Karabekof, savaş esnasında Çarlık taraftarı olarak bilinmekte ve partisi merkezci olmayan demokratik bir Rusya Cumhuriyeti'nden yana olmuştur. Halk arasında oldukça etkili olan partinin liderleri şehirli meslek grupları arasındaydı. Ancak İttihâd'ın Müsavat Partisi'ne şiddetli muhalefeti Azerbaycan için yıkıcı bir etki yapmıştır (Awietochowski, 1988, s. 128; Bal, 1996, s. 49).

Türk ve Azerbaycan kayıtları dikkate alındığında Karabekof'un Türkiye ile ilgisi çok açıktır. İslamcı ve Türkiyeciler olan İttihâd'ın yönetim kademelerinde bazı Türkler de bulunmaktaydı (Awietochowski, 1988, s. 239; Şerif, 2020, s. 22-23; Yüceer, 1996, s. 55-56). Fırkanın kuruluş amacı Azerbaycan aydınları arasındaki Azerbaycanlılık ile Müsavat'ın İranlılık, İngilizcilik ve Azerbaycanlılık fikirlerini yıkmaya şeklinde ifade edilmiştir. Nuri ve Halil Paşaların *İttihâd*'a alınması ile İttihâd güçlenirken *Müsavat* darbe almıştır. Nuri Paşa, Karabekof ile Azerbaycan'ı dolaşarak Müsavat aleyhine çalışmalarda bulunmuş ve onun çekilmesi ile de onun yerini Halil Paşa almıştır. Halil Paşa ve arkadaşları, İngiliz taraftarı *Müsavat*'a karşı Karabekof ve ekibini desteklemişlerdir (Şerif, 2020, s. 23-26). Kafkasya'daki İngiliz Yüksek Komiseri John Oliver Wardrop tarafından Earl Curzon'a gönderilen (4 Ekim 1919) telgrafta da Azerbaycan İttihâd'ının Türk İttihâd ve Terakkî Fırkası ile yakın ilişkisi olduğu ifade edilmiştir (Atnur, 2006, s. 46).

İngilizler Nuri Paşa ve Ahmed Ağaoğlu'nu tutukladıkları zaman da Karabekof ve partisi tutuklamalara sert tepki göstermiş ve Fırka'nın resmi yayın organı olan *İttihâd* gazetesinde Karabekof "*Biz Azerbaycan Türkleri bugün varlığımızın, şerefimizin liyakatimizin ve emlakimizin kurtarılmasını ona borçluyuz*" diyerek Nuri Paşa'nın tutuklanmasını kınamıştır. Nuri Paşa'nın serbest kalması için çeşitli girişimlerde bulunan Fırka (Atnur, 2006, s. 45-46) netice alamayınca Nuri Paşa'yı Batum'daki Ardahan Kışlası'nda bulunan İngiliz hapisanesinden kaçırmışlardır (Atnur, 2006, s. 46; Şerif, 2020, s. 25).

2.2. Karabekof'un Osmanlı Basınındaki Yazıları ve İnan'a Bakışı

Yukarıda değinildiği üzere Karabekof hakkında ileri sürülen en önemli iddia onun Rus casusu olduğuydu. Bu görüş doğru olmamakla birlikte bir entelektüel ve siyasetçi olarak Karabekof'un asıl kimliğini gösterecek

olan onun fikirleri ve siyasi duruşudur. Siyasi mücadele içerisinde olan Karabekof'un siyasi yaklaşımları onun asıl kimliğini ortaya koyacaktır. Bilhassa İran'daki siyasi meselelere bakışı bu konuda son derece aydınlatıcı fikirler vermektedir.

Karabekof'un hayatında İran meselesinin önemli bir yer işgal ettiği faaliyet ve düşüncelerinde ortaya çıkmaktadır. İran konusunda faaliyet gösteren farklı örgüt ve cemiyetlerle ismi anılan Karabekof, İstanbul'da olduğu yıllarda da *İttihâd-ı İslamcılık* düşüncesi doğrultusunda *Hikmet* gazetesinin neşrine destek vermiş ve İran'ı sahiplenme adına gerçekleştirilen bir konferansa da ev sahipliği yapmıştır. Karabekof'un daveti üzerine gerçekleştirilen konferans, İngiliz karşıtlığı kadar Rus karşıtlığını da yansıtmaktadır. Konferansın neticesinde İran'a yönelik işgallere tepki gösterilip Alman imparatoruna destek talep edilen bir telgrafın gönderilmesi uluslararası topluma önemli bir mesajdır. Aynı şekilde *Hikmet* gazetesinin başmuharriiri Ahmed Hilmi'nin *Hikmet* gazetesinde neşrettiği makalesinde Rusya ve İngiltere'nin politikalarına karşı dengeleyici bir güç olarak daha bağımsız hareket eden Almanya ile yakınlaşma düşüncesinin savunulması (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1328/1326, s. 1-2), gazetenin Rus ve İngiliz karşıtı haberlere yer vermesi (*Hikmet*, 1326/1328/1910, s. 1; Necef Şehbende Vekili, 1328/1326) gazetenin genel politikasını ortaya koyarken aynı zamanda dolaylı olarak Karabekof'un siyasi duruşunu da yansıttığı ifade edilebilir.

Hikmet gazetesinin yayınladığı haber ve makaleler dolaylı olarak Karabekof'un duruşunu ortaya koysa da onun kendi düşünceleri elbette çok daha önem arz etmektedir. Rus casusluğu ile itham edilen Karabekof, bırakın Rusya lehine birtakım faaliyetlerde bulunmayı aksine kamuoyunu Rusya'ya karşı sürekli olarak uyarmıştır. İran başta olmak üzere İslam âlemine yönelik Rusya'nın gerçekleştirdiği faaliyetlerin tehlikelerine işaret eden Karabekof, bu tehlikenin sadece Jön Türk ceridesi tarafından ele alınmasından ve diğerlerinin ilgisizliğinden şikâyet etmiştir. Rusya'nın yaşamış olduğu yenilgilerden dolayı kısmen geri çekildiğini ama İslam âleminin savunmasız ve zayıf olmasından dolayı fırsat buldukça yine eski konumunu elde etmeye çalıştığını belirten Karabekof, İran'ı Rusya açısından kolay bir lokma olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Rusya ile İngilizlerin gizli bir anlaşma yaptıklarını ve Tahran'a kadar olan İran kuzeyinin işgal edildiğine dikkat çekmiştir (Karabek, 1326, s. 377).

Karabekof'a göre Rusya, İran'a yönelik işgallerini meşrulaştırmak için asayişsizliği bahane etmektedir. Ticari güvenliği sağlama, tebaasını koruma gerekçeleri sadece onun gerçek niyetini örtme çabasıdır. Zira Rusya bu amacı aşan düzeyde bölgeye asker sevkiyatı gerçekleştirmekte ve girilen bölgelerde askeri kışla ve karargâhlar inşa ederek işgal kalıcı hale getirilmektedir. Karabekof, ayrıca Rusya'nın diplomatik misyonları, sivil ve askeri personelinin İran'ın iç işlerine müdahale ettiklerini, hatta Rus Kazaklarının İran hâkimlerini bile kamçulamaktan geri durmadıklarını belirtmiştir. Valilerin azlını talep edip muvaffak olduklarını, İran şehirlerini bombalayıp yaktıklarını, insanları zorla şehirlerden kaçmaya zorladıklarını, İran'daki muteber şahsiyetleri tutukladıklarını, para ile satın aldıkları kişiler üzerinden fitne fesat çıkarmaya devam ettiklerini ifade etmiştir. Particiliğin, düşmanlığın, tefrika ve karışıklığın tamamının Rus casusları tarafından çıkarıldığını belirten Karabekof, bu cümleden Necef müçtehitlerinin Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini de sözlerine eklemiştir. Bağdat konsolosu Markof'un vâsıtasıyla müçtehit Ağa Kâzım Almazandarayef'in oğluna ve şeyh Cevâdü'l-Agiyy'e verilen yüklü miktardaki paranın çok etkili olduğuna işaret etmiştir. Karabekof, bu müçtehitlerin hürriyeti müdafaa eden İran-ı Nev ve Şark gazetelerini yasaklayıp tekfir ettiklerini ve İran'ı Rusya'ya satma taraftarı olan Sipehdâr'ı ise korumaya aldıklarını ifade etmiştir (Karabek, 1326, s. 377).

Ruslar tarafından İran halkı ceza ve ödül ile karşı karşıya bırakılmıştır. Ruhanilerin ve hatta zamanında meşrutiyet ve hürriyet için mücadele eden şahsiyetlerin bile Rus parasına aldanarak onlara meylettiklerini ve milletin istiklalini kökten yıkmaya azmettiklerine değinen Karabekof, bu durum karşısında Rusya'nın ise fırsatı elden bırakmayarak İran'daki askeri güçlerini takviye ettiğini ifade etmiştir. Bu vaziyet karşısında neticenin ne olacağı sorusunu soran Karabekof'a göre Rusya, her yönüyle Müslümanları ezmeye ve susturmaya çalışacaktır. Müslümanların hak taleplerini artırması ile eş zamanlı olarak Rusya'nın da baskılarını artırdığını ve yeni tedbirlere başvurduğunu belirtmiştir. Karabekof devamla Rusya'da Müslümanların kendi paralarıyla açtıkları okulların kapatıldığını, gazetelerin yayınının durdurulduğunu, Cuma günü yerine Pazar günlerinin tatil edildiğini, mescitlere Çar'ın resminin asılması zorunluluğunun getirildiğini, Türkiye ile oradaki Müslümanların ilişkilerinin tamamen kesilmeye çalışıldığını ve ayrıca Osmanlıya ilişkin ise birtakım farklı taleplerin yanı sıra Osmanlı'nın İran'dan askerini çekmesi gibi taleplerde bulunulduğunu

nu ifade etmiştir. Rusya aynı zamanda tabiiyetinde bulunan otuz milyon Türk Müslümanı ezdiğini ve onları Ruslaştırmak için mücadele ettiğini belirten Karabekof, tabiiyetindeki Müslümanların hilâfet ile bağıını kopararak İran'ı ve bilhassa Osmanlı Devleti'ne komşu olan bölgeleri işgal etmek istediğine dikkat çekmiştir. Bu politikayla Osmanlının Orta Asya ile münasebeti kesilmek ve bu şekilde Osmanlıyı yalnızlaştırarak yok etmeyi amaçlamaktadır (Karabek, 1326, s. 378).

İngilizlerin ve Rusların devam ve bekasının Osmanlının izmihlali ve ölümü ile kaim olduğunu belirten Karabekof, Rusya'nın daha önce Kırım, Basarabya, Kafkas, Türkistan, Buhâra, Hive'de yaptıklarını şimdi de kuzey İran ile sürdürdüğünü ve gelecekte de boğazlardan serbestçe geçiş hakkını alarak Osmanlı için tam bir hezimet ve kendisi için ise istikbal ve saadet anlamına geleceğini ifade etmiştir. Rusya'nın sadece Osmanlı'nın değil İslam âleminin düşmanı olduğuna işaret eden Karabekof “*Rusya hükümetinin şekl-i idâre ve mesleği İslâmiyet'in hâk ile yeksân olmasını iktizâ ediyor.*” tespitinde bulunmuştur (Karabek, 1326, s. 378).

Rusya karşıtlığı çok net olan Karabekof, Rusya'nın hedefinin sadece İran olmadığı bugün İran ise yarın Osmanlı olacağı görüşündeydi. Ona göre Rusya'nın zulmü bu yaşananlarla da kalmayacak ve Rus saldırganlığının önü kesilmediği müddetçe bu zulüm artarak devam edecektir. Üç sene aralıksız bir şekilde hürriyet ve insâniyet yolunda mücadele eden İran'ın bugün Rusların pençesine düştüğünü, Osmanlı'nın üç tarafının düşmanlarla kuşatıldığını belirten Karabekof, buna karşı süren tepkisizliği ağır bir şekilde eleştirmiştir. Karabekof'a göre bu zulme tepki gösterilmeyecekse din, mezhep, millet, vatan, ırz ve namus, haysiyet, mazi, âtî, selâmet ve istiklâliyetin hiçbir önemi yoktur (Karabek, 1326, s. 379).

İslam âleminin yaşanan işgaller karşısındaki duyarsızlığını tenkit eden Karabekof *Hikmet*'te kaleme aldığı yazılarında İran meselesine daha fazla yoğunlaşmış ve İranlılara yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Genel olarak İranlıları eleştiren Karabekof, bilhassa İran'ın en etkin kesimi olan ulemayı hedefine koymuştur. Karabekof, bazı İran âlimlerinin Avrupalıların düşmanca yaklaşımlarına rağmen onlar karşısında alçaltıcı bir şekilde hareket ettiklerini, onların hakaretlerine karşı kölece bir yaklaşım sergileyerek şahsiyetlerini ispat etmeye çalıştıkları eleştirisinde bulunmuştur. Fakat diğer taraftan bu âlimlerin Müslüman kardeşlerinin dostane eleştirilerine ise tahammül göstermeyip onları hainlikle suçladıklarını ifade etmiştir. Ona

göre sevindirici olan ise cehalet, taassup ve şahsi menfaatlerden kaynaklanan bu tavır yavaş yavaş ortadan kalkmaktaydı (Karabekof, 1326a, s. 6).

XX. yüzyılın başında çokça tartışılan hürriyet, adalet ve müsavât gibi temel değerlerin İslam'ın asli unsurları olduğunu savunan Karabekof gerek Türkiye ve İran gerekse diğer İslam âleminde bu değerler lehine meydana gelecek hareketlerden endişe edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre bu değerlerden ancak Müslüman olmayanlar endişe etmelidir. Zira hürriyet, müsavât ve adalet Peygamberin ve hulefâ-yi râşidîn yönetiminin temel ilkeleriydi (Karabekof, 1326a, s. 6-7).

Karabekof Müslümanların Kur'an ve sünnet sayesinde cehaletten çok çabuk kurtulabileceğini vurgularken ümitsizlikten ise hürriyet sayesinde kurtulabileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre İslam âlemi kısa sürede hürriyetin sesini yükseltmiştir. Avrupa'nın hürriyet ve hukuku elde etmek için asırlarca çalışmasına rağmen usul-ü medeniyetçe bizle mukayesesiz mümkün olmadığını ve İslam âlemindeki bu hızlı uyanış karşısında onların da hayretler içerisinde kaldığını ifade etmiştir. Bunun asıl nedeninin hürriyet, müsavât ve adaletin ilk başta İslam'ın ahkâmında tecessüm etmiş olmasından kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür (Karabekof, 1326a, s. 7). Zira Müslümanlar için hürriyet yeni bir icat değildi. İslam âleminin bir parçası olarak İran da bu bilinçle hürriyete göz dikmiştir.

Fikr-i inkılâb açısından İran'ı etkileyen önemli ülkelerden biri Rusya idi. Karabekof'a göre Rusya'da bir buçuk asırdan bu yana hazırlanan fikr-i inkılâb yalnız Rusları değil aynı zamanda Rusya ile komşu olan İslam memleketlerini de baştanbaşa etkilemiştir. Bu çerçevede doğal olarak Rusya'daki Müslümanlarla iletişimde olan İran da etkilenmiştir. Rusya'da inkılap kısa bir süre başarılı olmasına rağmen Müslümanlar önemli dersler çıkarmışlardır. Ona göre Rusya'da güçlü bir yapıya rağmen hamiyet ve cesaret sahibi bir avuç inkılâpçı başarılı olmuştur. Buna karşın İran Şahı'nın Rusya'ya nazaran daha zayıf olduğuna dikkat çeker ve İran'da inkılabın başarısı için istibdadın ruhunu temsil eden üç beş adamın ortadan kaldırılmasının yeterli olduğunu savunur. İran meşrutiyetini savunan Settar Han'ın Tebriz'i tam 11 ay Muhammed Ali Şah'ın 20 bin kişilik ordusu karşısında savunması, Sipehdâr'ın Kafkasya'dan gelen bir kaç yüz Müslüman, Ermeni ve Gürcü mücahidiyle Reşt'ten Serdar Es'ed'in iki bin Bahtiyari ile İsfahan'dan gelerek birkaç gün içerisinde Tahran'ı ele geçirmeleri ve Muhammed Ali Şah'ı hal etmeye muvaffak olmaları bunu kanıtladığını

ifade etmiştir. Ona göre bu başarı istibdat rejiminin ne kadar çürük ve zayıf olduğunu ispatlamaktaydı (Doktor Karabek, 1326b, s.6).

İstibdat güçlerini de tahlil eden Karabekof'a göre İran'da üç sınıf istibdat taraftarı vardı. Bunlardan ilki devletini, memleketini, kendisinin ve milletin namusunu Rusya ve İngiltere'ye satmış olan ve bunların himayesinde halkı soyan Muhammed Ali'ydi. İkinci sınıf ise Şah'ın avanesi sıfatıyla halka her türlü zulüm ve tasallutta bulunan memurlar, mülk sahipleri, hanlar ve ruhanilerdir. Üçüncü sınıf ise ilk iki grupta yer alanların emrinde hareket eden en cahil tabakadan seçilen hademelerdi. İstibdadın, halkın tarif edilemez cehaleti üzerine oturduğunu belirten Karabekof'a göre tabiat, insanlık ve hakikate mugayir olan, zor ve güce tapan bu kesime karşı galibe çalmak için esasen kuvvet ve cesarete de gerek yoktu. Fakat halk her şeye rağmen bu güçlerin ihmal edilmemesi görüşündeydi. Çünkü asırlarca istibdat altında ezilen halk hakkaniyet yerine hile ve riyakârlık; adalet, müsavat, kardeşlik ve hürriyet yerine zulüm, cebir, esaret, tefrika ve husumet; şeriat ve kanun yerine mutlakiyet, tahakküm, teğallüb; Kur'an, din, hadis ve tarih yerine mücerret şahsi menfaatlere uygun iftiralar, isnatlar veya yalan tefsirler; mektep, ilim, fen yerine zindanlar, darağaçları ve tasavvuru mümkün olmayan rezalet ve ahlaksızlıklarla muhatap olmuş ve her şeye tepkili yaklaşmaktaydı (Doktor Karabek, 1326b, s.6).

Karabekof istibdat yönetiminin zayıf olduğunu ifade etse de İran'da bir kaht-ı rical sorununun olduğunu da düşünmekteydi. Bu nedenle istibdat karşıtı bir gücün ortaya çıkacağına dair bir ümidi de yoktu. Ancak kendisinin ümitsizliğine rağmen bu gücün ortaya çıktığını ve gerekenleri yaparak istibdadın dayandığı direkleri yıktığını, millet için makul ve ihtiyari bir tarz inşa ettiğini ifade etmiştir. Fakat daha fazlasının da bu insanlardan beklenemeyeceğini zira İran'da maarif, siyaset, ahlak ve kısaca her türlü medeniyetçe öyle bir zemin ve şartları oluşturacak imkân olmadığını düşünmekteydi (Doktor Karabek, 1326c, s.5).

İran halkı zor şartlarda kendinden beklenmeyen fedakârlıkları yapıp canlarını verdiklerini ve vatani düşmandan kurtardıklarını belirten Karabekof şimdi sıranın memleketi islah edecek, hürriyet ve meşrutiyeti muhafaza edecek politikalarda olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bunun için akıl, zekâ ve ilim ehline ihtiyaç vardı. Fakat şimdiye kadar İran için istibdat düzeninden dolayı adalet ve insaniyet temelli bir düzen kuracak adam bulmak çok zordu. Bu sadece Muhammed Ali Şah'tan da kaynaklanmıyor-

du. Bunun en önemli sebebi haksız ve salahiyyetsiz bir şekilde baştanbaşa yemeğe almış adamların İran’da muktedir olmasıydı. Hatta Muhammed Ali’ye karşı çıkıp onu halledenlerin bile birçoğunun millet ve meşrutiyet için değil menfaatleri için Ahrar fırkasına katıldıkları tespitinde bulunmuştur (Doktor Karabek, 1326c, s. 6). Menfaatleri için fırsat kollayan bu kesim herkesi birbirine düşürüp bin bir türlü hile ve ihtirasla İran halkını farklı belalara maruz bırakmışlardır. Muhammed Ali ve Emir-i Bahadır yerine ortaya çıkan yüzlerce fırsatçı vatanın içinde bulunduğu tehlikeyi unutarak kendi menfaatleri için yabancı güçlere yol verdiğine dikkat çeken Karabekof, iktidarın korunmasının onu elde etmekten zor olduğunu belirterek kimsenin bunu düşünmediğini, memleketin istikbal ve selametini temin etmeyi de yine Muhammed Ali döneminin adamlarına tevdi edildiğini ifade etmiştir. Birkaç namuslu adam varsa da Karabekof’a göre onlarda sindirilmişlerdi. Karabekof’a İran için iki yol vardı: Ya her şey hürriyet ve meşrutiyet temelli hak ve hukuka dayanacak ya da herkesin boyun eğeceği bir kişiye dayanacak ve yoluna devam edecek. Fakat bu iki yol da İran için mevcut değildi. İran’da Osmanlı’daki hürriyet ve meşrutiyeti destekleyecek bir ordu da yoktu (Doktor Karabek, 1326c, s.6).

Değişim ve karışıklıklar döneminin kendine has bir akıl gerektirdiğine işaret eden Karabekof, karışık süreçleri her adamın yürütemeyeceğini ve uçuruma giden milleti koruması için zeki ve dahi insanlara ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Bunun için inkılâbın riyaset makamında da muhakemesi zayıf, enaniyet, gurur ve inada kapılmış adamlar değil her türlü şaibeden uzak, kendi özel işleri haricinde zaman ayıracak, düşünüp durumun hususiyetini idrak edebilecek, meseleleri manevi bir gözle de görüp tedbirler alabilecek bir kişi olmalıdır. Aynı zamanda bu kişi her şeyden önce milletin itibarını da kazanmış olmalıdır. Fakat Karabekof’a göre İran’da bu evsafa bir adam yoktu (Doktor Karabek, 1326c, s.6).

İran’ın mevcut durumunun düzeltilmesi konusunda karamsar olan Karabekof’a göre İran’ın düşmanlarının yalnız içeride değil dışarı da olduğunu ve her an İran’a darbe vurabilecek Rusya ve İngiltere gibi dış düşmanlarının varlığına dikkat çekmiştir. Fakat bu olumsuz şartlara rağmen gözü-nü açan İranlıların zulüm altında da olsalar meşrutiyet sürecinde görüldüğü üzere vatanlarına sahip çıktıklarını ifade etmiştir (Doktor Karabek, 1326c, s.6). Meclis-i Mebusan’ın bombalanması esnasında İran halkının meclisi sahiplenmesi, Settar Han ve Bakır Han liderliğinde Tebriz halkının isyanı,

Muhammed Ali Şah'ın Bahtiyariler ve mücahitler tarafından Bağ-ı Şah'ta muhasaraya alınması, Rusya'nın tehditlerine rağmen Sipehdâr ve Serdar Es'ed'in Tahran'ı ele geçirmesi vb. eylemlerin İran halkının bu konudaki iradesini ve duruşunu gösterdiğini ifade etmiştir. Ki İran halkının direnişi karşısında tutunamayan Şah, Rus sefaretine iltica etmiştir. Üç gün boyunca süren kaosa rağmen gerek Tahran'da ve gerekse diğer vilayetlerde asayişin ihlal edilmemesi, Avrupalıların can ve mallarına yönelik en ufak bir ihlalin gerçekleşmemesi bu süreçte İran halkının hassasiyetini de ortaya koyduğunu dile getirmiştir. Fakat Karabekof'a göre Rusya yine de durmayarak çeşitli bahanelerle İran'a asker sokarak, asileri destekleyerek ve kaos çıkararak müdahalelerini sürdürmüştür. Fakat bu durumun sürdürülemez olduğunu öngören Karabekof, İranlıların buna karşı direneceklerini belirterek Rusların İranlılara karşı işledikleri suçlara ve meşrutiyet karşıtı faaliyetlerine rağmen onların yanında saf tutan İranlıları da ağır bir şekilde eleştirmiştir (K.K., 1326/1328, s. 5-6).

3. Sonuç

Azerbaycan ile İran arasında dini, tarihi ve kültürel bağlardan dolayı İran, her zaman için Azerbaycanlı entelektüellerin ilgisini çekmiştir. Bu isimlerden biri de Doktor Karabek Karabekof'tur. Türkolog, hekim, gazeteci ve siyasetçi kimliklerini üzerinde taşıyan Karabekof, 1905 yılında siyasi hayata atılmış Rusya Müslümanlarının ilk kurultayına katılmıştır. Azerbaycan'da faaliyetlerini sürdüren İttifaku'l-Müslimin Teşkilatı üyesi ve Difai Cemiyeti'nin liderlerinden olan Karabekof, Müslüman-Ermeni kavgalarının çözümü için barış görüşmelerini sürdüren heyette yer almıştır. Azerbaycan siyasetinde etkili olan Karabekof bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında İttihâd ve Terakkî'nin de desteğiyle kısaca İttihâd olarak adlandırılan İttihâd-ı İslam Rusya'da Müslümanlık Partisi'nin lideri olması ile Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İttihâd-ı İslam düşüncesi çerçevesinde mücadele eden Karabekof, pragmatist tavrının yansımaları olarak çelişkili politik tavırlar ortaya koysa da genel olarak Türkiye'ye müzahir bir siyaset takip etmiştir.

Karabekof siyasi yaklaşımlarından dolayı Rus casusu ithamlarına maruz kalsa da yapılan tetkiklerde onun Rus casusu olduğu hususunda güvenilir bir bilgi ve belgenin olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine onun ortaya koydu-

ğu siyaset belirgin bir şekilde Rus karşıtlığını barındırmaktaydı. Rus karşıtı politik duruşu Rus basınının da dikkatini çekerken Bakü Şehbenderliği tarafından yürütülen tahkikat neticesinde casusluk ithamlarının siyasi rakipleri tarafından ileri sürüldüğü ifade edilmiştir. Karabekof'un Rusya'ya dönme karşılığında önemsiz bazı bilgileri Rusya'ya vermiş olabileceği ihtimal dâhilinde olmasına rağmen bu durum onun Rus ajanı olduğu anlamına gelmediği ifade edilmiştir.

Azerbaycan'daki faaliyetlerinin yanı sıra Karabekof'un mücadele sahalarından biri de İran'dı. İran konusunda ilk olarak Bakü'de kurulan "Tahlis-i İran" Cemiyeti'ne giren Karabekof, İran'ın Rus boyunduruğundan kurtarılması için mücadele etmiştir. Bu amaçla tehdit ve adam kaçıрма yoluyla zenginlerden para aldığı iddia edilmiştir. Suç teşkil eden bu fiillerinden dolayı hakkında takibat başlatılınca da önce Avrupa'ya ve daha sonra Türkiye'ye gelen Karabekof, İstanbul'da İran lehine çok sayıda tanınmış ismin katıldığı uluslararası bir konferans düzenlemiştir. Konferansın neticesinde İran'ın kurtuluşu için Almanya'ya yakın bir siyasetin güdülmesi hususunda uzlaşa sağlanmış ve Alman İmparatorluğu'ndan destek talep edilmiştir.

İstanbul'da İttihâd ve Terakkî'nin ileri gelenlerini Rusya'da ve bilhassa Kafkasya'da "İttihâd-ı İslam" projesi ile ihtilal çıkarmaya ikna eden Karabekof, bu çerçevede "İttihâd-ı İslam Cemiyeti" adıyla bir cemiyetin kurulmasına öncülük etmiş ve cemiyet adına Ahmed Hilmi başyazarlığında Hikmet gazetesi neşredilmiştir. Yazarları arasında çok sayıda tanınmış ismin yanı sıra Karabekof da bulunmaktaydı. Karabekof Hikmet gazetesinde kaleme almış olduğu makalelerinde Rusya'nın ticaret güvenliğini ve asayişini bahane ederek İran'da kalıcı bir işgal gerçekleştirmek istediğini savunmuştur. Karabekof Rusya'nın daha önce Kırım, Basarabya, Kafkas, Türkistan, Buhâra, Hive gibi yerlerde takip ettiği Ruslaştırma politikasını şimdi de İran'ın kuzeyinde uygulamak istediğini bu politikanın hem Osmanlı hem de İran için vahim neticeleri olabileceğine dikkat çekerek Rus işgaline karşı durma çağrısında bulunmuş ve bu konuda yaşanan duyarsızlığı da ağır bir şekilde eleştirmiştir.

Karabekof'un üzerinde durduğu hususlardan biri de İran'da hürriyet, adalet ve müsavat meselesiydi. Hürriyet, adalet ve müsavatın İslam'ın asli unsurları olduğunu savunan Karabekof gerek Türkiye ve İran gerekse diğer İslam âleminde bu değerler lehine meydana gelecek hareketlerden

endişe edilmemesi gerektiğini savunmuştur. İran’da bir kaht-ı rical sorununa dikkat çeken ve bu nedenle İran’ın durumunun düzelmesi hususunda karamsar olsa da Karabekof hürriyet sayesinde ümitsizliğin yok olacağını ve İran’ın durumunun düzeleceğini düşünmekteydi. İran’ın önünde meşrutiyet ve hürriyet veya istibdat şeklinde iki yol olduğunu belirterek birinin kurtuluş olduğunu diğerinin izmihlal olduğunu ortaya koymuştur. İran’ın kaderini İslam âleminin kaderine bağlı olduğunu ve bu nedenle meşrutiyet ve hürriyet için mücadele etmek gerektiğini düşünen Karabekof İran için pratik adımlar atmaktan da geri durmamıştır.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muafır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committe Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there’s no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- A. S. (1336/1920, Nisan 4). “Karabekof” kimdir? *Alemdar*.
- Asker, A., & Özdaşlı, E. (2018). Kafkaslarda Ermeni mezalimi (1905-1906) ve “kanlı seneler”in bitmeyen öyküsü. *Ermeni Araştırmaları*, (59), 37-64. <https://avim.org.tr/en/Dergi/Ermeni-Arastirmalari/59/pdf>
- Atnur, İ. E. (2006). Kafkas İttihad ve Terakkî fırkası ve programı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 39-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49951/640193>
- Awietochowski, T. (1988). *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. Bağlam Yayınları.
- Ayık, S. (2018). *İttihad ve Terakki yönetimine muhalif bir bakış: Hikmet Gazetesi (1912)*. (Kayıt No. 529889) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi] YÖK Tez merkezi.
- Bal, H. (1996). *Azerbaycan cumhuriyeti'nin kuruluş mücadelesi (1914-1918)*. (Kayıt No. 176300) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- BOA. DH. SYS. 64/28. (16/17 Mart 1327/30 Mart 1911/29 Rabiulevvel 1329).
- BOA.HR.SFR.1/171-6. (1912/1328, Eylül 15/28).
- Celilova, V. (2012). *Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan'daki liselerde dil ve edebiyat öğretimi* (Kayıt No. 317162) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Doktor Karabek. (1326, Mayıs 13). Yârabî senden meded! *Hikmet*, (6), S.3.
- Doktor Karabek. (1326b). Ne için İran'ın hali kolaylıkla ıslâh edilemiyor. *Hikmet*, (2). S.6.
- Doktor Karabek. (1326c). Ne için İran'ın hali kolaylıkla ıslah edilemiyor? *Hikmet*, (3), S.5-6.
- Doktor Karabek Karabekof. (1326a, Nisan 8). Ne için İran'ın hâli kolaylıkla ıslâh edilemiyor?, 11 Reb'ü'l-ahir 328/ 8 Nisan 1326. *Hikmet*(1), s. 6-7.

- Gülçiçek, M. (2010). *Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hikmet Gazetesindeki İctimaiyyat Yazıları Üzerine Bir Tahlil Denemesi*. (Kayıt No. 317162) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Hikmet. (1326/1328/1910). Enzâr-ı millete hükümet-i Osmâniyeden "istirhâm" İran kurtulmalıdır! *Hikmet*(29), s. 1.
- İngilizlerin ultiyatomu münasebetiyle İran hakkında. (tarih yok). *Sırâtımüstakîm Dergisi*, 5(112).
- İran. (1326/1328). *Hikmet* (11), s. 4.
- İran. (1326/1328). *Hikmet* (14), s. 7.
- İttihâd-ı İslâm ve genç Türkler. (tarih yok). *Sırâtımüstakîm Dergisi*, 5(122).
- K. K. (1328/1326). İran'da Ruslar. *Hikmet*(9), s. 5-6.
- K.K. (1326/1328). İran. *Hikmet*(15), s. 5-6.
- Karabek. (1326, Temmuz 22). Âlem-i İslâm ve Rusya. *Sırâtımüstakîm Dergisi*, 4(100), s. 377-379.
- Karabek. (1910). Karabek'in nutku. *Sırâtımüstakîm Dergisi*, 5(112).
- Karabek Karabekof. (1336/1920, Nisan 7). *Alemdar*, s.2.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklâl harbimiz*. Türkiye Yayınevi.
- Karabekof mes'elesi ne imiş? (1335/1919, Nisan 6). *Alemdar* (1415-105).
- Karacan, O. (2021). İngiltere'nin İran ultiyatomu (1910):Osmanlı basınına yansıyan tepkiler. İçinde O. Karacan (Ed.), *Kaçar hanedanı'ndan İslam devrimi'ne modern İran tarihi* (s. 239-270). Selenge.
- Karaman, E. (2009). Azerbaycan sahası sözlükleri. *Turkish Studies*, 4(4), 692-715. <https://docplayer.biz.tr/53762271-Azerbaycan-sahasi-sozlukleri.html>
- Koç, M. A. (2021). Modern İran tarihinin oluşumunda Tebriz'in rolü devrimler, savaşlar, siyasal ve toplumsal süreçlere Tebriz şehri ve Tebrizli şahsiyetler üzerinden bir bakış. İçinde O. Karacan (Ed.), *Kaçar hanedanı'ndan İslam devrimi'ne modern İran tarihi* (s. 271-298). Selenge.

- Koçak, A. (2012). Bir Balkan muhaciri: Filibeli Ahmed Hilmi ve “Hikmet” gazetesinde Balkanlar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*(2), 252-273. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28393/301976>
- Mövsümlü, C. (2021). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da milli fikriyatın gelişimi (Kayıt No. 678115) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Necf şebender vekili. (1328/1326). *Hikmet* (9), s.2.
- Şebenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1328/1326, Reb’iü-l-ahir/Nisan 11/8). Âlem-i İslâmda İngiliz-Cermen rekâbeti [İran’da rekâbet]. *Hikmet* (1).
- Şerif, A. E. (2020). *Azerbaycan ve inkılâbı*. Derin Tarih Kültür Yayınları.
- Yüceer, N. (1996). *Birinci dünya savaşı’nda Osmanlı ordusu’nun Azerbaycan ve Dağistan harekâtı*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.